

Valeš, Tomáš

Neznámá skica Franze Xavera Wagenschöna

Opuscula historiae artium. 2011, vol. 60 [55], iss. 2, pp. 140-147

ISSN 1211-7390 (print); ISSN 2336-4467 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115771>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Neznámá skica Franze Xavera Wagenschöna

Tomáš Valeš

In addition to a few minor findings about the work of Franz Xaver Wagenschön (1726–1790), the article primarily presents a sketch which has recently been attributed to him from the collections of Sychrov state chateau. The small oil painting depicting The Torture of St. John the Evangelist before the Porta Latina in Rome can be linked with the canvas painted for the church dedicated to the same saint in Eger / Erlau in Hungary (1766), which since the 19th century is to be found in Síta, also in Hungary. This is at present probably one of the few known oil sketch by Wagenschön, which can help shed light on the methods the painter used for this form of preparatory work.

Key words: Franz Xaver Wagenschön; Andreas Magnus Hunglinger; Michael Jindřich Rentz; Sarkander Ježek; St. John of God; The Torture of St. John the Evangelist before the Porta Latina; sketch; Erlau/Eger; Síta

Mgr. Tomáš Valeš

Ústav dějin umění České akademie věd, v. v. i. / Institute for Art History of the Academy of Sciences of Czech Republic

e-mail: tvales@centrum.cz

Osobnost malíře Franze Xavera Wagenschöna (1726–1790) pocházejícího z východočeského Litíče, patří mezi ty umělce, jejichž početný *oeuvre* je neustále rozšiřován o nové nálezy a atribuce.¹ Jeho tvorba, u které sice lze zaznamenat určité kvalitativní výkyvy, však ve svém celku představuje jedinečný soubor, odrážející pluralitu zakázek pozdně barokních malířů. Je to právě přístup k různým výtvarným médiím a tématům, který ve své výsledné podobě ukazuje bohaté fasety Wagenschönovy tvorby. Od prvotních kreseb, předznamenávajících výslednou podobu malířského díla, přes detailní *riccorda* výtvarných děl jiných autorů se malíř posouval k vlastnoručním leptům a drobnějším kabinetním obrazům, malovaným převážně na měděných deskách. Tato veskrze „malířská“ poloha následně vrcholila nejen v rozměrných oltářních plátnech, ale také v zakázkách světského charakteru, v jejichž rámci zaujímala nejvýše položenou pozici výzdoba císařského korunovačního vozu pořízeného pravděpodobně roku 1764 v souvislosti s korunovací Josefa II. římským králem.² Wagenschön zasílal svá díla z Vídně nejen do rodných Čech, ale také na Moravu, do Uher a nejvíce jich samozřejmě vzniklo pro objednavatele ve Vídni a také v Horních a Dolních Rakousích nebo v Burgenlandu. Samostatnou kapitolou nadále zůstává výskyt především jeho kabinetních obrazů v soukromých uměleckých kolekcích, kde se, jak se zdá, těšily značné pozornosti. Na Moravě tak máme například nově doloženou přítomnost dvou jeho drobnějších maleb (*2 stěvíce dlouhých*) ve sbírce židlochovického děkana Sarkandra Ježka, který vlastnil obrazy s náměty *Abraháma s Izákem* a *Hagar s Ismaelem*, ty byly po děkanově smrti odhadnuty brněnským malířem Ferdinandem Lichtem na deset zlatých.³ Obrazy se poté nejspíše dostaly do majetku brněnského kostela sv. Tomáše, kde se však jejich stopa definitivně ztrácí.⁴

Zatímco Wagenschönovo dílo je v hrubých konturách již načrtnuto, velmi málo toho zatím víme o prostředí jeho vlastní malířské dílny, jejíž existence je vzhledem k rozsáhlé malířské produkci více než zřejmá, ale také například o distribuci samotných uměleckých děl, nebo o vlastních kontaktech s objednavateli. Mezi přímo doložené Wagenschönovy žáky pařil vídeňský malíř Andreas Magnus Hun-

1 – Franz Xaver Wagenschön,
**Mučení sv. Jana Evangelisty
před Porta Latina v Římě,**
skica, olej, plátno, 1766. Státní
zámek Sychrov, inv. č. 8762

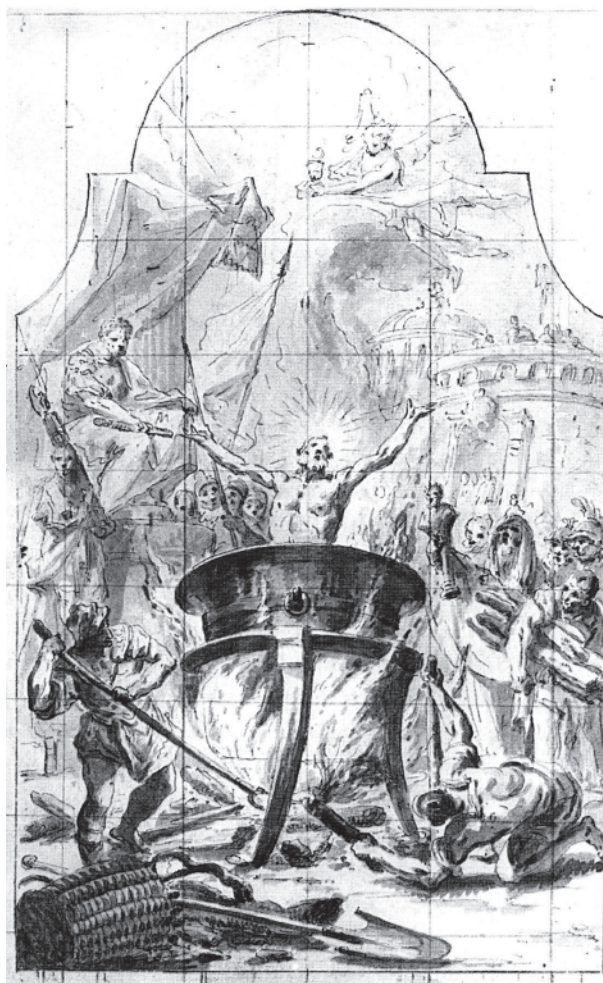

glinger (1756 – okolo 1830), který po sedmiletém pobytu v Itálii působil například v Uhrách, ale také v Turecku, či Řecku a roku 1811 otevřel v Badenu u Vídně svou vlastní galerii; poté je doložen v Moskvě a ve Lvově a následně opět ve Vídni a v Grazu.⁵ Ke svému žakovskému poměru se přihlásil například v rámci své signatury, kterou doplnil podpis Wagenschöna na plátně *Kající se Máří Magdalény* na jednom z bočních oltářů konventního chrámu Nanebevzetí Panny Marie v benediktinském klášteře v rakouském Göttweigu.⁶ Plátno, Wagenschönem namalované roku 1774, Hunglinger o více jak padesát let později přepracoval a doplnil přípisem: „Erg:[änzt] von Seinem Schüler Hunglinger in J:[ahr] [1]827“.

Obdobně jako role Wagenschönových spolupracovníků při vzniku jednotlivých děl zůstává nevyjasněn jeho vztah k olejovým skicám, jako finálním přípravným pracím tvořícím integrální složku procesu vzniku malířského díla. Johann Kronbichler například upozornil na menší obraz s námětem *Korunování Panny Marie*, jenž prošel aukcí ve vídeňském Dorotheu, který by mohl být skicou pro zatím bližší neznámý oltářní obraz. Pravděpodobněji se však s ohledem na charakter obrazu zdá druhá Kronbichlerem nabízená varianta, že jde o jeden z tzv. „Kabinettbilder“, což potvrzuje i srovnání s právě publikovaným plátnem. Zatím jedinou skicou bylo dosud *Kamenování sv. Štěpána* ve sbírkách rakouské galerie Belvedere, u kterého však dosud neznáme konečnou realizaci.⁷ Dosavadní absenci olejových skic srovnatelných se známými díly vyplňuje autorské určení drobného obrázku s námětem *Mučení sv. Jana Evangelisty před Porta Latina v Římě*.⁸ [obr. 1] Ten tvoří součást kmenového inventáře na státním zámku Sychrov, kde je zavěšen v tamní zámecké kapli a kam se dostal pravděpodobně v rámci nákupu v uměleckých obchodech či aukcích.⁹ Drobná, olejem na plátně provedená práce nese všechny znaky typické pro barokní skicu. Mimo „nedokonalosti“ některých partií a uvolněného malířského rukopisu v určitých jejích částech, je to především naznačené vykrojení pro rám budoucího oltářního plátna. Wagenschönovo jednoznačné autorství definují především obličejové jednotlivých postav, duktus malířského štětce a také barevný charakter celé práce. Připsání stvrzuje spojení návrhu s finálním dílem, kterým je hlavní oltářní plátno nacházející se původně v katedrále v uherském Egeru/Erlau.¹⁰ [obr. 2] U Wagenschöna jej objednal tamní biskup Karl Esterházy, za jehož episkopátu bylo iniciováno několik pozoruhodných uměleckých zakázek. Esterházy se v době působení Johanna Lucase Krackera (1719–1779) mimo Uhry obrátil do Vídně právě na Franze Xavera Wagenschöna a ten dodal (1766) signované a datované plátno, jenž bylo v katedrále až do 19. století, kdy bylo přeneseno do kostela v uherské Sátě.¹¹ Zdrojem inspirace se pro Wagenschöna stal

oltářní obraz z římského kostela San Giovanni a Porta Latina, jenž namaloval rudolfínský malíř Bartolomeus Spranger (1546–1611).¹² Využití motivů z manýristického plátna plně odpovídalo Wagenschönovu způsobu tvorby, v rámci které pracoval především s grafickými předlohami zachycujícími díla jeho významnějších předchůdců.¹³ Ústředním motivem obrazu a také skici je postava sv. Jana Evangelisty, kterou svalnatí pochopové potápějí do kotle s vařícím olejem, a to přímo pod dohledem císaře Domiciána. Figurální stafáž tvoří typy postav, které jsou známy i z dalších Wagenschönových pláten, jako například žena v kápi se sepjatými rukama nebo anděl přinášející světlé vavřínové věnce a palmovou ratolest. Další paralely nabízí například, i když jen na postavy redukovány, obraz *Stětí sv. Barbory* (1777) z farního kostela v Mendlingu v Dolních Rakousích.¹⁴ Celý figurálně nahuštěný výjev se odehrává před naznačenými římskými stavbami, jimž vévodí právě Porta Latina, před kterou k celé události došlo. Výsledný obraz

3 – Johann Lucas Kracker, *Mučení sv. Jana Evangelisty před Porta Latina v Římě*, lavírovaná perokresba, 1773/ 1776. Szeged, Móra Ferenc Múzeum

2 < Franz Xaver Wagenschön, *Mučení sv. Jana Evangelisty před Porta Latina v Římě*, olej, plátno, 1766. Původně katedrála Eger/Erlau, dnes SÁta

*S. IOANNES DE DEO
Fundator Ordinis Fr. Fr. Misericordiae.*

F. Nagelschön In. et del.

Renz in Bohem. sc.

z větší části respektuje rozvrh dochované skici, od které se liší absencí detailů u zběžně načrtnutých repusoárových postav přihlížejících světcovu mučení nebo v pouze naznačených architektonických prvcích, na nichž na skice chybí jakýkoliv dekor. Výraznější odlišnosti lze objevit jen v dílčích partiích, mezi něž patří například hlava ženy se sepiatýma rukama, jejíž obličej a rouška přes hlavu jsou na výsledné realizaci podstatněji změněny. Zpřístupnění scény z Janova života právě skrze Wagenschönovo plátno určené pro katedrálu v Egeru oslovilo v následujících letech také již zmíněného Johanna Lucase Krackera, který namaloval v rámci své zakázky pro egerskou kapitolu (1773/ 1776) obraz obdobného námětu pro hlavní oltář kostela v Mezötárkány.¹⁵ Jeho definitivní podobě předcházela dvě kreslířská modella zachovaná ve sbírce Móra Ferenc Múzeum v Szegedu, z nichž byla nakonec zvolena ta varianta, reagující právě na Wagenschönovo plátno.¹⁶ [obr. 3] Světec ponořený v kotli s rozžhaveným olejem pozvedá ruce k nebesům, zatímco jeden z biřiců pod ním rozfoukává plameny. Všemuh přehlíží mimo dalších postav, také císař sedící na vyvýšeném trůnu v levé části obrazu stejně jako u Wagenschönova obrazu určeného pro Eger. Obdobně je přítomen i starší muž, třímající v rukou drobnou sošku některého z římských bohů, která zde představuje typ pohanské modly stavěné do protikladu k osobě zbožného světce. Publikovaná skica je tedy důležitou ukázkou tohoto typu uměleckého díla v malířově poznaném *oeuvre*, v rámci kterého ukazuje na jeho další malířské schopnosti – například skicovitý, uvolněný malířský rukopis. Přímá souvislost s obrazem původně určeným pro katedrálu v Egeru (dnes Síta) umožňuje skicu datovat do roku 1766, kdy byla malíři dána přednost před nepřítomným Johannem Lucasem Krackerem, který se jím následně inspiroval v případě již zmíněné zakázky pro kostel v uherském Mezötárkány.

Jestliže je skica ze sychrovského zámku jedním z mála děl svého druhu, tak velmi zřídka se objevují i grafické listy vzniklé podle Wagenschönových kreseb. Takovým příkladem je i mědirytový frontispis určený pro publikaci, jejímž autorem byl člen řádu Milosrdných bratří, kněz a novicmistr Maternus Perler a jež vyšla pravděpodobně roku 1757 ve Vídni.¹⁷ [obr. 4]

Wagenschönův pozitivní vztah ke grafice byl již zmíněn, nicméně jeho roli autora předloh a inventora grafických listů vzniklých rukou jiných umělců nebyla věnována větší pozornost.¹⁸ Uvedený frontispis, vyplňující tuto mezeru, znázorňuje řádového zakladatele sv. Jana z Boha klečícího na oblacích obklopeného anděly, z nichž jeden přidržuje na tácu lahvičky s léčivou. Ve spodním plánu je zobrazen *patrně* nemocný muž, který se i s ženou, jež ho ošetřuje, obrací se svými prosbami o přímluvu na uvedeného světce. List vytvořil dvorní rytec Františka Antonína Šporka Michael Jindřich Rentz (1698–1758), který jej označil „*Rentz in Bohem.[iae] sc.[ulpsit]*“, ten také propůjčil, některým postavám, především dětské postavě přítomné u nemocného muže nebo andělovi s lahvičkami léčiv svůj osobitý rukopis. Celkově si však list uchoval schéma vytvořené autorem předlohy, kterým byl právě Franz Xaver Wagenschön, jenž vytvořil nejen kreslířskou předlohu, ale navrhl jako inventor také celou kompozici (značeno: „*F.[ranz] Wagenschön In.[venit] et del.[ineavit]*“). Grafický list sice neunikl pozornosti v rámci pečlivě zpracované Rentzovy monografie, jejíž autor ji nicméně považoval za samostatnou devoční grafiku bez souvislosti se zmíněným tiskem a Wagenschöna díky zkratce křestního jména jako blíže neznámého člena řádu Milosrdných bratří, který měl list navrhnout.¹⁹ Rentz vytvořil několik listů s motivy právě sv. Jana z Boha podle předloh jiných umělců, ale ta, vzniklá dle návrhu Franze Xavera Wagenschöna, patří bezpochyby mezi ty nejzdařilejší a současně ukazuje jednu z malířových vazeb na jeho rodný kraj.

Výše uvedené příklady z Wagenschönova díla, v čele s nově atribuovanou skicou ze sbírek státního zámku Sychrov, ukazují nejen na mnohovrstevnatost malířova díla, ale taky upozorňují na prozatímní mezery v poznání jeho tvorby. Velmi málo stále zatím víme o malířových objednavatelích, o postavení jeho obrazů v dobových soukromých kolekcích nebo právě o jeho vztahu k fenoménu malířských olejových skic případně o jeho roli jako inventora a tvůrce návrhů pro grafické listy. Právě nově publikované střípky z jeho díla však mohou být prvním krokem pro bližší poznání všech zmíněných fenoménů.

Původ snímků – Photographic Credits: 1: Státní zámek Sychrov – Tomáš Valeš; 2: repro: Anna Jávor, Kracker und Maulbertsch und ihre Nachfolger in Erlau, in: Eduard Hindelang (ed.), *Franz Anton Maulbertsch und sein Kreis in Ungarn* (kat. výst.), Sigmaringen 1984, s. 110; 3: repro: *Johann Lucas Kracker. Ein Maler des Spätbarock in Mitteleuropa*, Budapest 2005, s. 127; 4: Moravská zemská knihovna v Brně

Poznámky

¹ K osobě Franze Xavera Wagenschöna srov. Anonym, Wagenschön, Franz Xaver, in: Hans Vollmer (Hrsg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*

von der Antike bis zur Gegenwart XXXV, Leipzig 1942, s. 24–25. – Hartwig Garnerus, Zeichnungen von Franz Xaver Wagenschön 1726–1790 in der Tradition von Rubens und Jordaens, *Kunst und das schöne Heim* 22, 1980, s. 287–304. – Lubomír Slaviček, Franz Xaver Wagenschön, „Pictor Viennensis, Austriae Discipulis P. P. Rubenius“, *Barockberichte* 11/12, 1995, s.

- 435–446. – Idem, Neznámé kresby Michelangela Unterbergera a Franze Xavera Wagenschöna, *Opuscula historiae artium*, F 40, 1996, s. 113–120. – Idem, Michael Willmann a Franz Xaver Wagenschön – nápodoba, kopie a parafráze v umění 17. a 18. století, in: Andrzej Koziel – Beata Lejman (red.), *Willmann i in. Malarstwo, rysunek i grafika na Śląsku i w krajach ościennych w XVII i XVIII wieku*. Wrocław 2002, s. 32–35. – Lubomír Slaviček, Franz Xaver Wagenschön als „Historien-Mahler in kleinen Figuren“, *Barockberichte* 42/43, 2005, 42–43, s. 747–757. – Mirjana Repanič-Braun, Oltarne slike Franza Xavera Wagenschöna u cirkvi sv. Michaela u Osijeku, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26, 2002, s. 98–108. Radka Miltová, *Profánní témata v díle Franze Xavera Wagenschöna* (diplomová práce), Brno 2003. – Eadem, Franz Xaver Wagenschön a „Metamorphoses d’Ovide en rondeaux“, *Opuscula historiae artium*, F 49, 2005, s. 71–90. – Johann Kronbichler, Unbekannte Zeichnungen und Gemälde von Franz Xaver Wagenschön, in: Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný (eds.), *Orbis artium. K jubileu Lubomíra Slavička*, Brno 2009, s. 319–334.
- ² Miltová 2005 (pozn. 1), s. 71–72.
- ³ V oceňovacím soupise sestaveném 28. 2. 1816 v Brně jsou uvedeny jako: „2. st: Abraham mit Isak, Hagar und Ismael von Wagenschon länge 2. sch:“ – srov. Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond C 9 Moravskoslezské zemské právo, sign. 13, inv. č. C – 828, fol. 323r.
- ⁴ Prodejní protokol uvádí obrazy opět oceněné na 10 zlatých, v kolonce „übertrag“ je jako nový majitel uveden „St Tomas“ a výsledná částka byla polovina odhadní ceny tedy 5 zlatých – srov. MZA, fond C 9 Moravskoslezské zemské právo, sign. 13, inv. č. C – 828, fol. 316r.
- ⁵ L. Gr., Hunglinger, Andreas Magnus, in: Hans Vollmer (Hrsg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* XVIII, Leipzig 1925, s. 141–142.
- ⁶ *Dehio. Niederösterreich, südlich der Donau*, Teil 1, Horn – Wien 2003, s. 570.
- ⁷ Kronbichler (pozn. 1), s. 328. Kamenování sv. Štěpána publikováno u Elfriede Baum, *Katalog des Österreichischen Barockmuseums* Bd. 2, Wien 1980, s. 735–736, č. 521.
- ⁸ K roli skic v pozdně barokním středoevropském malířství srov. Klára Gas, *Skizzen und Studien in der österreichischen Malerei des 18. Jahrhunderts, Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 5, 1958, s. 376–382. – Bruno Bushart, Die deutsche Ölskizze des 18. Jahrhunderts als autonomes Kunstwerk, *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst*, 3. Folge, XV, 1964, s. 145–176. – Vlasta Kratinová, *Barok na Moravě. Malířské a sochařské návrhy z moravských sbírek* (kat. výstavy), Praha 1986. – Pavel Preiss, *Václav Vavřinec Reiner 1689 – 1743. Skici – kresby – grafika* (kat. výstavy), Praha 1991. – Lubomír Slaviček, Skici a kresby v díle Felixe Iva Leichera, in: Vít Vlnas – Tomáš Sekyrka (ed.), *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury. K 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, Praha 1996, s. 290–301. – Monika Meine – Schawe – Martin Schawe, *Die Sammlung Reuschel. Ölskizzen des Spätbarock*, München 1998. K ikonografii srov. Gregor Martin Lechner, [heslo] Johannes der Evangelist, in: Wolfgang Braunfels (Hrsg.), *Lexikon der christlichen Ikonographie* VII., Freiburg im Breisgau 1974, sl. 108–130. – Jan A. Dus (ed.), *Příběhy apoštolů. Novozákonní apokryfy* II., Praha 2003, s. 282–283. 9 Fond SZ Sychrov, inv. Č. 8762.
- ¹⁰ Anna Jávor, Kracker und Maulbertsch und ihre Nachfolger in Erlau, in: Eduard Hindelang (ed.), *Franz Anton Maulbertsch und sein Kreis in Ungarn* (kat. výstavy), Sigmaringen 1984, s. 110 (obr.), 111–113.
- ¹¹ Eadem, *Johann Lucas Kracker. Ein Maler des Spätbarock in Mitteleuropa*, Budapest 2005, s. 117, s. 308 – č. kat. 354 (odmítnutá připsání)
- ¹² Jávor (pozn. 10), s. 113.
- ¹³ Srov. Slaviček 1995 (pozn. 1).
- ¹⁴ Srov. Kronbichler (pozn. 1), s. 320, obr. č. 2.
- ¹⁵ Jávor (pozn. 10), s. 112–113 (obr.) – Eadem (pozn. 11), s. 289–290 – č. kat. 250.
- ¹⁶ Ibidem, s. 127 (obr.), 128, 289 – č. kat. 248, 249.
- ¹⁷ Maternus Perler, *Leben und Wunderthaten Des wundersamen Heiligen Joannis von Gott, Stifters und Patriarchens Des Heil. Ordens der Hospitalität, Oder sogenannten Barmherzigen Brüder [...]*, Wien [1757].
- ¹⁸ Vytvořil například návrh na dedikační list určený pro tisk „Acta Sanctorum“ srov. Anonym (pozn. 1), s. 25.
- ¹⁹ Viz Jiří Šerých, *Michael Rentz fecit. Michael Jindřich Rentz dvorní rytec hraběte Šporka*, Praha 2007, s. 368–369 – autor zde přisuzuje Rentzovi, že list vyniká „v hutné, přímo malířské plasticitě“.

SUMMARY

An unknown sketch by Franz Xaver Wagenschön

Tomáš Valeš

The article brings together several new findings about the work of the Viennese painter, Franz Xaver Wagenschön (1726–1790), who originally came from Litíř in eastern Bohemia. At the same time it points out the relatively small extent to which some circumstances of his creative work are known. Among the painter's works of which we have a record in artistic collections at that time, mention is made of paintings on the themes *Abraham and Isaac* and *Hagar and Ishamel*, originally in the collection of the Dean of Židlochovice, Sarkander Jeřek, which are now lost. The partial absence until now of oil sketches in the painter's oeuvre has now been rectified with the attribution to him of a small oil draft from the collections of Sychrov state chateau, which is a preparatory work for the altarpiece with

the theme of *The Torture of St. John the Evangelist before the Porta Latina in Rome*, which was originally painted for the cathedral in Eger / Erlau in Hungary in 1766, and has since been transferred to the church in Sáta, also in Hungary. In its day, the painting attracted attention, and among those who reacted to it was Johann Lucas Kracker (1719–1779), who drew on it for inspiration when painting a canvas with the same theme for the church in Mezötárkány in Hungary (1773/1776). In the future Wagenschön will have to be viewed not only as an independent graphic artist but as a capable originator and creator of models for prints produced by other artists. An example of this type of artistic work that is associated with his name is the frontispiece of the book *Leben und Wunderthaten Des wundersamen Heiligen Joannis von Gott, Stiftern und Patriarchens Des Heil. Ordens der Hospitalität, Oder sogenannten Barmherzigen Brüder [...]*, whose author was Maternus Parler, a member of the Hospitaller Order of St. John of God, and which was probably published in 1757 in Vienna. In this case the engraving after Wagenschön's model was done by the court engraver of Franz Anton Špork, Michael Jindřich Rentz (1698–1758).

Figures: **1** – Franz Xaver Wagenschön, **The Torture of St. John the Evangelist before the Porta Latina in Rome** – sketch, oil, canvas, 1766, Sychrov state chateau, inv. no. 8762; **2** – Franz Xaver Wagenschön, **The Torture of St. John the Evangelist before the Porta Latina in Rome**, oil, canvas, 1766. Originally in the cathedral in Eger/Erlau, today in Sáta; **3** – Johann Lucas Kracker, **The Torture of St. John the Evangelist before the Porta Latina in Rome**, wash pen and ink drawing, 1773/ 1776. Szeged, Móra Ferenc Múzeum; **4** – Franz Xaver Wagenschön – Michael Jindřich Rentz, **St. John of God**, copperplate engraving, frontispiece to the book *Leben und Wunderthaten Des wundersamen Heiligen Joannis von Gott [...]*, Vienna 1757 (?)

